

SPRIDDA DRAG AV VIDSKEPELSE OCH ÖVERTRO BLAND KARESUANDOLAPPARNA

AV

OSSIAN ELGSTRÖM.

Under mina resor bland våra nordligast vandrande nomader sysselsatte jag mig, trots att detta icke ingick i den egentliga arbetsplanen, mycket med att uppteckna alla de rester av skrock och vidskepelse jag kunde finna, dessutom insamlade jag, så gott sig göra lät, föremål vid vilka en eller annan övertro häftade, som t. ex. olika slag av amuletter o. s. v.

Bruket av amuletter var vanligare än man kunde förmoda, och dessa amuletter, som buros till skydd mot onda makter, mot sjukdom, tillfällig svaghet o. s. v. hade nästan alltid formen av en ring, som bars som armband, fotband eller halsband.

Amuletterna bestodo dels av *djurrester*, tänder, senor och hår, och dels av *metallföremål*, mest mässings- och silverprydnader.

För att taga de första, av *djurrester*, så användas av dessa mest senorna och då som nämnt burna såsom arm- och halsband.

Amulettens namn *viēdna-suodna* betyder endast »ring av sen-tråd».

Senan togs vid slakten, från renens bakben. Lappen genomskar knäleden framtill, bröt benet bakut och pillade med kniven eller fingrarna fram en liten benbit, av form och utseende ungefär som ett barns oxeltand, denna benbit satte man mellan tänderna och drog, därvid lösgjorde sig en vid benbiten fastvuxen sensträng av ungefär 20 cm. längd. se nr 4 på bild I. Denna sensträng med vidhängande benbit lades kring halsen på den som skulle använda

amuletten ifråga, där den fick ligga tills den torkat, först då togs den och bands kring handleden.

Jag har sett lappar, såväl vuxna som barn, vilka haft ända till 4 sådana *viedna-suodna* kring vardera handleden.

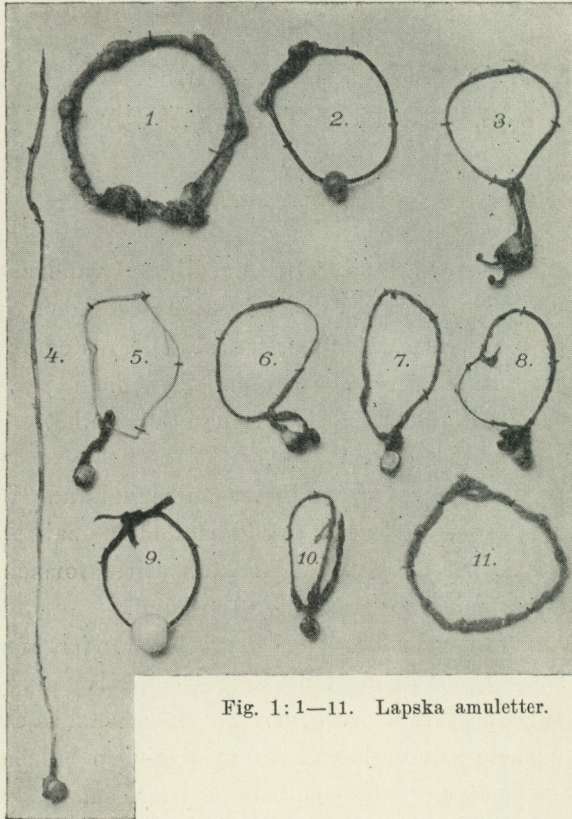

Fig. 1: 1—11. Lapska amuletter.

Dessa *viedna-suodna* anses skydda mot sensträckning, mot benbrott, vrickning o. dyl.

Ett annat slags amulett var en av grov sena, även den tagen från renens bakben. Detta senarmband, vars utseende framgår av nr 1 på bild 1 användes mest av äldre lappar som medel mot kraftlöshet.

Det bars kring armliden, någon gång kring fotleden.

Lappen Anders Hendrik Walkeapää bar ett kring vardera fotleden.

En annan lapp, som avlidit och vars kropp jag blev i tillfälle att iakttaga, hade ett sådant senarmband kring halsen.

Dessa senarmband voro försedda med 5 eller flera knutar.

Vid halsåkommor lindades kring halsen vanliga sentrådar.

Som amuletter brukades vidare ullgarn, dels med, dels utan knutar.

Johan Turi skriver sid. 191 i Muittalus samid birra¹:

»Til senestrækning læser man ogsaa ord og det hjælper. Det gøres med uvasket uldgarn, graat, treløbet faareuldgarn. I faareuld er megen kraft, fordi Jesus har talt meget om faaret og taget lignelser af faaret, og ogsaa af den grund, at da Jesus var død kaldte man ham et faar, og dette deres opholdssted navn var faarehuset. Og derfor er der i faareuld saa megen kraft. Og det er ogsaa godt til sokker (strumpor) for mennesker.»

Gunnamuori, en lappkvinna från Karesuando gav mig en gång ett stycke garn att binda om fingret, »Guds lams kraft» sade hon »gör det dugeligt» (mot olyckor nämligen).

Ullgarn brukas även som armband, se nr 11 bild 1. Man slår 9 knutar på det, »för 9 månader av människan i moderns liv och det skall sitta tills det faller av» — detta armband hjälper mot blodförgiftning.

»Kring sjukt finger lindas rött yllegarn» (Taavon-Pieti).

Björntanden är också en verksam amulett. Den bäres dels kring halsen i en sentråd, dels användes den vid botandet av tandvärk, omlindas då med ylle, värmes och tryckes mot det värkande stället.

Renens käkben, helst ett gammalt som legat så länge i jorden att det antagit en grönaktig färg, är även bra mot tandvärk.

Torkade grodor användas också mycket (se vidare *övertro om djur*).

Till lapska amuletter kunna, fast lapparna inte själva använda sig av dem, räknas de vindsnören, *toolinuora* (finska), lapparna tillverka mot betalning till de norska fiskarna.

¹ Köpenhamn 1910.

Lapparna ha ju allt sedan äldsta tider haft namn om sig att kunna framkalla vind medelst snören, varpå en eller flera knutar äro slagna.

Denna övertro förefinnes ännu längs norska kusten och få äro i Finmarken de »ottringar«, »femböringar« o. s. v, som ej ha ett *toolinuora* fastbundet i fören.

Ovan nämnda amuletter äro, som synes, mest ämnade som skydd mot sjukdom.

Mot »övernaturliga« väsen som t. ex. mot *uldas* användas mest amuletter av metall.

Den vanligaste amuletten i äldre tider, var *ringen* av mässing. Lapparna bruka den med förkärlek än i dag som prydnad och amulett.

Det som nu för tiden nästan har mera »kraft« än mässing är *silver*.

Barnets *giethka* eller vagga prydes med denna metall till skydd mot *uldas*.

Silvret fästes oftast på det tresträngade band, som från vaggkapschongens framkant går ned till fotändan.

Dessa silverprydnader avse som nämnt att skydda barnet mot de s. k. *uldas*, ett osynligt folk, som enligt lapparnas utsago pläga taga barnet ur vaggan och i stället ditlägga sina gamla föräldrar; detta då barnet lämnats ensam i kåtan. Mot blödning är silvret ett utmärkt medel. Turi skriver på sid. 76 i Muittalus samid birra att: »om den öppnade ådern (avser åderlåtning mot skräck) inte vill upphöra att flyta, tryckes en ny tioöring mot skåran tills blodflödet upphör. Silfver har *kraft*».

Bland lapparna äro ännu gångbara en uppsjö av besvärjelseformler, vilka användas vid tillfällen som t. ex. då sjukdom skall hävas, då en amulett skall tillverkas o. s. v.

Turi gentar i sin förut nämnda bok flera gånger: »og *læsning* (besvärjelser) er ogsaa meget godt».

Besvärjelseformulären äro av flere slag, En användes vid direkta sjukdomsfall, då det t. ex. gäller att beveka sjukdomsanden att lämna sitt offer, en annan t. ex. då det gäller att stanna ett

blodflöde eller giva den sjuke »kraft» att emotstå en tillfällig svaghet. En tredje art är den, som användes i samband med intagandet av någon medicin.

Vid amulettillverkning »läses» också, detta är en art av besvärjelse, »orden» avse att ingjuta »kraft» i den blivande amuletten.

En annan slags besvärjelse är då man anropar en avliden och ber denne hjälpa sig mot sjukdomen, exv. vid häftiga smärtor, håll och stygn.

Detta slags besvärjelser användas mest.

De hälsningsrop, varmed lapparna vid övergången av fjällen välkomna åsynen av de norska skogarna äro väl också att räkna till ett slags besvärjelser.

Turi omnämner på sid. 49 en sång som då brukar sjungas:

»Mødre og skønne, kære græsdale, kalvens moder v. v. n. n.¹

Hil, hil jer nu mødre v. v. n. n.

Tag nu imod min kære hjord

Og plej den den som I før ha gjort v. v. n. n.

Vaer atter, mødre, mine venner v. v. n. n.

I mødre. Græs nu mine rener' runde v. v. n. n.

Orden »Tag nu imod min kære hjord og plej den som i før har gjort», är en slags bön eller befallning till boplatsen som tänkes personifierad, alltså en besvärjelse.

Äldre lapska kvinnor ha god reda på dessa »läsningar», svårigheten vid insamlandet av dessa »läsningar» är dels den låga mumlande tonen, vari de läsas, och så den motvilja lappen har att delge en *yngre person* en besvärjelseformel.

Av nu levande Karesuandolappar, som kunna »läsa» må nämnas följande: Nils Rasmusson Ber, Ella Hurri, Sara Kvenangen, Anders Valkiapää m. fl. En lappman, Per Persson Peivie, som dog 1919 i byn Kuttainen, var mycket anlitad som doktor och ansågs inneha kraftiga ord.

¹ v. v. n. n. = voia, voia, nana, nana.

Övertro.

1. *Havandeskap.*

Kvinnan bör ha huvudändan av bädden mot *boassjo* eller den del av kåtan, som ligger mitt emot dörren.

Kvinnan bör under den tid hon går havande bära ett band om midjan, detta för att de s. k. *gufittarak*, »de underjordiska», ej skola stjåla fostret ur hennes liv, hon bör av samma orsaks skull, aldrig sova ensam under denna tid.

I »barnsäng» bör kvinnan akta sig för att vara för mycket ensam, de avdöda vilja skrämma *gunnamuori*.

2. *Barnskötsel.*

Man bör spöta i det vatten barnet har badat uti.

Barn får ej lämnas ensamma.

Barn suges över hela kroppen för att få »kraft».

Barnet masseras och man »läser» samtidigt.

3. *Boplatsen.*

Man bör ej hugga ved om aftonen för att inte »andarna» skola höra ljudet och hitta till kåtan.

Man bör ej gå över *boassjo*.

Veden bör alltid inläggas i kåtan med kviständarna *mot* dörren.

Kaffepannan i *boassjo* bör ha pipen vänd *från* dörren.

Man bör akta sig för att spilla något i elden.

Renen slaktas alltid bakom kåtan.

Grytkättingen bör alltid behandlas varsamt, barnen fingo banor ifall de vid kåtans nedtagande lekte med grytkättingen.

När det piper i elden kommer främmande.

Klapprade dörren mycket (då det blåste) sade lapparna: »Det är någon som vill in».

Då Gustaf Walkeapää i Lyngseidet i Norge ombyggde sin gamme (torvhus) uthögg han sin faders bomärke, som fanns i de gamla *bäljek* och uppspikade stycket i sin nya kåta. »Det ger lycka» sade han.

Man bör aldrig uppslä sin kåta på en gammal kätaring, om man ej med säkerhet vet att ingen dött på platsen: »De döda» som

alltid vistas i närheten av det ställe, varpå de dött, tycka ej om att bli »störda».

4. Klädedräkten.

Skadligt att ej bära kniv.

Bälte är bra som medel mot kräkningar, man mäter upp bältet tre gånger, med måttet mellan tumme och pekfinger utspärrade, man mäter upp nio sådana delar, börjande att räkna från nio och ned till ett.

Om det bildas en knut på skobandets översta, flätade del upptages den ej, utan åtdrages allt starkare. Dessa knutar bringa styrka åt foten (analogi senarmbandet).

En död människas kläder bortkastas, äro de nya och obegagnade, händer det dock att de behållas.

Mössan avtages endast då man äter.

Fordom avtog mannen sitt bälte medan kvinnan höll att på att föda.

Har man silver i barmklädet, är man skyddad mot spöken.

Ullstrumpor giva kraft (ylle har »kraft»).

5. Flyttningen.

Förefalla slädarna tunga, äro de »osynliga» med.

Lik föres på flyttningar ej i samma flyttformation (*raiddo*) som de andra, utan avses.

Den ren, som drar likslädan, har ett vitt band om hornet. (= En förklädnad mot »de döda» — analogi våra sorgband).

Renarna springa bäst i månsken, ty månsken ger »kraft».

Följer en skata *raiddon*, dör en människa i byalaget.

6. Föreställningar om döden och de döda.

Hör man klockor ringa i fjället, är det lika med dödsvarsel för en själv eller ens släkt.

Sätter sig trollsparven *sisas* på barnvaggan, betyder detta, att barnet dör inom kort.

Att fåglar äta av köttet på torkställningen, betyder olycka och dödsfall i kåtan.

Vid dödsfall vändes kåtadörren avig och ved uppstaplas på denna, detta gäller även om någon dött i hus.

Liket uttages under duken vid det ställe han eller hon avlidit.

Hålles ej begravning, överger lyckan hushållet. »Liklukt» är farlig.

De döda färdas ibland i luften, kommer på en för övrigt lugn dag en plötslig stormil, så är det »de döda» som flyga förbi, somliga utan huvud, andra avtagna från midjan och uppåt eller nedåt, andra åter avigvända o. s. v.

Lapparna äro så rädda för allt som rör de döda, att de t. ex. om jag visade dem fotografier av avlidna lappar jag känt, kastade korten ifrån sig som om de bränt dem.

Detsamma gäller bilder av likkistor o. dyl.

Denna fruktan tar sig ibland rätt löjligen uttryck, som t. ex. då några nya likkistor skulle föras från Gellivaare till Karesuando och man för att vinna utrymme, ställde en del även till Karesuando adresserade smördrittlar inuti kistorna.

Smöret förblev osålt — det hade tagit »smak av de döda». De lappar, som köpt och ätit av smöret, förklarade att de ej kunnat sova på natten efter sedan de ätit smöret.

I lön födda barn kallas *äpäras* och de kalla med klagande rop på sin moder.

Lapparna tro på ett förutbestämt öde *sallitu*, mot vilket det ej tjänar att spjärna emot.

7. *Trolleri.*

Ruolla kallas något man ger människor att dricka, detta *ruolla* växer till ett djur i människan, som dör därav.

I Lainio by dog för flera år sedan en lappkvinna, som allmänt anklagades för att hava mördat folk medelst *ruolla*.

»*Gand*» äro småkuler av fett, i vilka äro insmälta ett hopböjt i båda ändar tillspetsat fjäderfan omlindat med en fin sentråd. Givnes ett sådant *gand* åt ett djur eller människa och den sväljes, smälter om en stund fett i magen, fjäderfanet springer ut och genomborrar tarmarna, och föremålet för gandsättningen avlider.

Dyliga *gand* bruka köpas av de norska bönderna, som därmed förgöra sina ovänners kreatur.

Saliv, skrapat från en döds mungipor och samlat på flaska, användes att förgifta med. Dylika konster kallas av lapparna för *onda-nojdekonger*, de personer, som använda sig av sådana konster, äro allmänt fruktade av lapparna.

8. Väder och väderleksmärken.

När vädret före »Mikælii dag» är kyligt, blir hösten lång.

Tidig snö är ej bra, giver »dåligt år» för renen.

»Skriker» ripan i skymningen, blir snöyra.

»Sjunger» ripan, kommer snö utan blåst.

När renen springer hit och dit, blir det snöyra.

Skrapår renen sina horn mot träden, blir det blida.

Samlas snösparvarna kring kåtan, »kommer storm».

Brusar en fors ovanligt starkt, kommer dåligt väder.

Svettas man om fötterna, blir det väderförändring.

Stickningar i lederna bebåda kyla.

9. Övertro om djur.

a) *Renen*.

Renen »ser mer» än människor.

Skyggar renen plötsligt »ser» han något.

För övrigt finnas inga vidare föreställningar om detta djur. Han liksom hunden stå lapparna för nära. Drake skriver sid. 389 i Västerbottens lapparna o. s. v. »Renen och hunden äro nämligen helt vardagliga, uteslutande nyttiga djur för lappen; han är herre över dem, han rår lekamligen på dem och han kan iakttaga dem under alla förhållanden. Därföre sysselsätta de ej hans fantasi som de andra, mera ovanliga och farliga, honom omgivande djurslagen, som t. ex. vargen, björnen etc., kring vilka ett otal föreställningar äro knutna.

b) *Vargen*.

Vargen har makt att »söva» människan. Han kan, om han vill, tvinga renvaktare att insomna.

Vargen kallas för »eld», emedan han »bränner som elden».

Vargen har djävulen gjort, han kallas därför även för *seipek* = den som har lång svans = fan.

Vargen kunde tala i »gamla dagar».

c) *Hunden.*

Hunden vet när vargen kommer.

Hunden skall anklaga människan på den yttersta dagen.

d) *Fåglar.*

Om vårarna komma fåglarna med varsel.

Det betyder olycka, om man råkar höra en fågel på morgonen, innan man fått någon föda.

De fåglar som varsla mest äro »trollsparven», göken, skatan och lommen.

Lavskrikan är guds ängel.

Kommer en snöripa in i kåtan, får den ej röras, utan utsläppas.

e) *Smärre djur.*

»Grodor äro bra medicin» (Turi).

Levande inlagd i salt hjälper den mot halsfluss. (Taavon Pietie).

»Grodan faller ned från molnen» (Bær).

Torkad groda användes som magmedicin.

Farligt att svälja grodägg. Ägget utkläckes nämligen i magen, magen börjar växa och djuret att kväka.

För att undgå detta, användes alltid då man dricker direkt från vatteusamlingar, ett dricksrör av lårbenet på en fågel.

»Lus äro god medicin» (Piltto).

Lus givna åt en gulsotspatient, utan hans eller hennes vetskap, häver sjukdomen.

Spridda drag av övertro.

Äldre lappar hålla vid måltiden litet soppa på marken, ett offer åt *Haldek*.

Åskan är ett personligt väsen, som arbetar i Guds tjänst.

Trolltrumman är ännu till namnet känd bland Karesuandolapparna.